Interview

‘Ideeën zijn zo sterk als de partijen die hen uitdragen’: interview met Dieter Plehwe

Bram Mellink

Universiteit van Amsterdam
a.g.m.mellink@uva.nl

Merijn Oudenampsen

Universiteit van Amsterdam
m.oudenampsen@uva.nl

Sinds het einde van de jaren negentig onderzoekt de Duitse politicoloog Dieter Plehwe de neoliberale beweging. Waar het aantal neoliberalismespecialisten destijds nog op één hand te tellen was, heeft het veld sindsdien een explosieve groei doorgemaakt. Met de bundels *The Road from Mont Pèlerin* (met Philip Mirowski, 2009) en zijn binnenkort te verschijnen bundel *Nine Lives of Neoliberalism* (met Philip Mirowski en Quinn Slobodian) speelt Plehwe al ruim tien jaar een toonaangevende rol in het internationale onderzoek naar de geschiedenis van de neoliberale beweging.

En hoewel de neoliberale beweging al voor de Tweede Wereldoorlog bestond, is zij decennia-lang nauwelijks bestudeerd. Sinds de laatste tien, vijftien jaar zijn over het onderwerp juist boekenkasten vol geschreven. Hoe verklaart u dat de belangstelling voor het onderwerp ‘neoliberalisme’ zo plotseling en ook pas zo laat is opgekomen?

Het woord ‘neoliberalisme’ zelf speelt daarbij een rol. Het is een verwarrend begrip. Amerikanen spreken nauwelijks van neoliberalisme. Bij verwijzingen naar

het liberalisme denken zij aan het sociaalliberalisme dat de Democraten voorstaan. Liberalisme en rechts marktdenken passen voor hen niet bij elkaar. Daarvoor gebruiken Amerikanen begrippen als conservatisme, libertarisme, of gewoon ‘republikeins’. In de Verenigde Staten zijn liberalen de tegenstanders van rechts, en daarom voelt het voor Amerikanen onnatuurlijk om rechtse marktdenkers als neoliberalen aan te duiden.

Voor Europeanen voelt het woord ‘neoliberalisme’ natuurlijker. Zij hebben dan ook de eerste stappen in het onderzoek naar neoliberalisme gezet. Na verloop van tijd zijn ook Amerikanen bij het onderzoek naar neoliberalisme betrokken geraakt, maar tot op de dag van vandaag blijft het vanwege begripsverwarring moeilijk om tot een gezamenlijk, trans-Atlantisch interpretatiekader te komen. Vanwege deze strubbelingen, die zelfs onder experts leven, is het niet zo vreemd dat veel mensen zich tot op de dag van vandaag vertwijfeld afvragen of het neoliberalisme eigenlijk wel bestaat.

De afgelopen jaren hebben onderzoekers veel moeite gedaan om te laten zien dat de neoliberale beweging wél bestond, door verbanden tussen gelijkgestemde denkers zichtbaar te maken.

Inderdaad, en dat is niet eenvoudig geweest. Dat die je bijvoorbeeld in de lezingen die de Franse filosoof Michel Foucault eind jaren zeventig aan het neoliberalisme wijdde – een van de eerste keren dat het neoliberalisme in historisch perspectief werd bestudeerd [*The Birth of Biopolitics* (1978-79)]. In zijn lezingenreeks beschrijft Foucault Amerikaanse, Duitse en Oostenrijkse neoliberalen. Als lezer krijg je het gevoel dat hij een verband zag tussen deze stromingen, maar dat hij er de vinger niet achter kreeg. Foucault beschrijft de Amerikaanse, de Duitse en de Oostenrijkse marktdenkers als geïsoleerde denkers met opvallende gelijkenissen. Dat intrigeert me. Foucault zat op een spoor, maar miste de kennis en de gereedschappen om een intuïtief gevoel van verwantschap om te zetten in onderzoek naar concrete verbanden.

Toen mijn collega Bernhard Walpen en ik eind jaren negentig onderzoek deden naar het vroege neoliberalisme, stonden de zaken er eigenlijk nog niet wezenlijk anders voor. Ik promoveerde destijds op onderzoek naar de deregulering van de Amerikaanse, Canadese en Mexicaanse transportsector in de jaren tachtig. Langzaam begon ik gelijkenissen te zien met ontwikkelingen in het Amerikaanse bankwezen en de telecommunicatie, die in dezelfde periode ook gedereguleerd werden. Het viel me op dat de economen en juristen die bij de dereguleringsoperatie betrokken waren opvallend gelijksoortige argumenten over de werking van markten naar voren brachten. Voordat zij zich in de discussie mengden, werd in alle sectoren die ik onderzocht geloofd dat vrije concurrentie moeilijk verenigbaar was met het grootbedrijf, dat nu eenmaal op grootschaal opereerde en als het ware ‘van nature’ een monopolist werd. Met de komst van neoliberale economen en juristen sloeg de consensus om en ontstond een sfeer van: ‘wacht, we hebben het

mis gehad. Markten kunnen prima op basis van concurrentie functioneren, mits die concurrentie door de overheid wordt gereguleerd en aangejaagd’.

Hing die omslag in de lucht?

Misschien, maar ze was niet toevallig. Naarmate ik dieper in de debatten over staat en markt verzeild raakte, ontdekte ik dat de intellectuelen die deze argumenten in de jaren tachtig inbrachten opvallend vaak uit dezelfde hoek kwamen. Ze waren vrijwel allemaal opgeleid aan de *Chicago School* en ze verwezen opvallend vaak naar het werk van de Amerikaanse econoom Ronald Coase. Ik constateerde dat veel marktgerichte economen zichzelf presenteerden als eenlingen met weinig beleidsinvloed, maar ontdekte ook dat ze feitelijk goed georganiseerd waren. Veel lijntjes liepen uiteindelijk naar de Mont Pèlerin Society, een invloedrijk netwerk van neoliberale economen en beleidsmakers waarin Europeanen en Amerikanen samenwerkten.

Onder invloed van deze ontwikkelingen veranderden mijn onderzoeksinteresses. Eerst wilde ik vooral begrijpen hoe dereguleringsprocessen werkten; nu waren het de gedeelde ideeën van de marktgerichte economen die mij intrigeerden. Langzaam maar zeker ontrafelde ik een fijnvertakt netwerk van min of meer gelijkgestemde neoliberalen binnen de economische wetenschappen. Toen viel het kwartje. In die tijd bestond er echter nog geen systematische kennis over de Mont Pèlerin Society. Het aantal mensen dat onderzoek deed naar neoliberale denkers was op twee handen te tellen. Natuurlijk stonden figuren zoals Milton Friedman en Friedrich Hayek, die in hun eigen tijd al veel aandacht trokken, wel enigszins in de belangstelling. Maar dat was het destijds ook zo ongeveer, en onderzoek naar de banden tussen neoliberalen werd nog helemaal niet verricht. Ik vermoed ook dat weinig onderzoekers destijds aandrang voelden om zich in het werk van neoliberalen te verdiepen.

Waarom vond u dat onderzoek wél belangrijk?

Als je de snelle economische veranderingen van onze huidige tijd wilt begrijpen, kun je niet om de neoliberalen heen. Dit was ook de reden dat Bernhard [Walpen] en ik – in tegenstelling tot een sociaalgeograaf als David Harvey – vanaf het begin veel nadruk legden op de intellectuele invloed van de neoliberalen. We meenden dat de neoliberale ideeën die aan de basis lagen van politieke hervormingen zoals privatisering, deregulering en liberalisering, boven tafel moesten komen. Veel onderzoekers bleven en blijven van mening dat neoliberale denkers er niet zo toe doen. Toch kunnen we de snelle marktgerichte veranderingen om ons heen niet begrijpen zonder de neoliberale ideeën waardoor de hervormingsprogramma’s die nu overal worden uitgerold zulke opvallende gelijkenissen vertonen.

Nieuwe ideeën over de economie komen meestal op in crisistijd. In de jaren dertig verdrongen de ideeën van de Britse econoom Keynes de oude liberale denkbeelden. In de jaren zeventig leidde de combinatie van economische stagnatie en geldontwaarding (stagflatie) het einde van het keynesianisme en de doorbraak van het neoliberalisme in. Na de financiële crisis van 2008 verwachtten veel deskundigen daarom opnieuw een doorbraak in het economisch denken. Wat is daarvan terechtgekomen?

Weinig. Veel mensen verwachtten dat het neoliberalisme na 2008 een snelle dood zou sterven. Dat is niet gebeurd. In de jaren zeventig werd ons geld minder waard terwijl de economie vastliep. Op dit moment zitten we tot onze nek in een omgekeerde stagflatiecrisis: ons geld wordt méér waard, terwijl de economie eveneens vastloopt. Neoliberale beleidseconomen zijn niet in staat om deze ontwikkeling te keren. Toch blijft een grote omslag in het economisch denken tot nu toe uit. Begrijp me goed: je hoort wel degelijk andere geluiden. Verschillende deskundigen betogen dat we moeten investeren in de publieke sector, dat de lonen moeten stijgen en dat de overheid de consumptie moet aanwakkeren. Maar ik zie vooralsnog geen machtige partijen die voor deze denkbeelden gaan staan. In de alledaagse beleidspraktijk blijven marktgerichte oplossingen het credo.

Ideeën zijn zo sterk als de partijen die hen uitdragen. Is een paradigmawisseling in ons economisch denken haalbaar op basis van ideeën alleen? Ik denk van niet. Een goed idee brengt niet uit zichzelf politieke veranderingen tot stand. Politieke veranderingen zijn bovendien lang niet altijd gebaseerd op goede ideeën. Wie de wereld wil veranderen, heeft toegang tot de macht nodig.

De geschiedenis van het neoliberalisme laat dit eveneens zien. Vroege neoliberalen bekritiseerden Keynes al vanaf de jaren vijftig – eigenlijk zelfs nog langer. Maar de beweging kreeg pas slagkracht toen zij tijdens de economische crisis van de jaren zeventig invloedrijke partijen aan haar zijde kreeg, variërend van multinationals tot dagbladen en politici. De hedendaagse ‘strange non-death of neoliberalism’ (Colin Crouch) is dus niet vreemd. Er zijn wel nieuwe ideeën in opkomst, maar de kentering in machtsverhoudingen die nodig is om die ideeën te realiseren, heeft zich nog niet voltrokken.

Denkt u dat we niettemin een kentering kunnen verwachten?

Misschien, maar het lijkt er vooralsnog niet op dat dit een kentering naar links zal zijn. Veel landen zijn sinds de uitbraak van de financiële crisis electoraal gezien juist naar rechts opgeschoven. In Duitsland hebben we nu bijvoorbeeld een progressief-groene coalitie die er tot haar eigen frustratie geeneens in slaagt om veertig procent van de stemmen te krijgen. Ter vergelyk: vroeger was dit vijftig procent. De oude fifty-fiftyverhouding tussen centrumlinks en centrumrechts is verschoven naar een 40-60-verhouding in het nadeel van links. In landen als Hongarije is zelfs sprake van een 30-70-verhouding. In veel landen maakt links op dit moment een crisis

door. Dat is verrassend, omdat de problemen die het gefinancialiseerde kapitalisme veroorzaakte op economisch, ecologisch, sociaal en politiek terrein immens zijn.

‘Waar je mee omgaat, daar word je mee besmet’ wordt wel gezegd. Zijn er neoliberalen die u tijdens uw onderzoek stiekem bent gaan bewonderen?

Ja, toch wel. Ik moet vooral denken aan het onderzoek van de neoliberal Ronald Coase en diens geschiedenis van het postbedrijf. Voordat Coase onderzoek deed naar de geschiedenis van de post, brachten historici de totstandkoming van de moderne post vooral in verband met staatsvormingsprocessen. Coase liet echter zien dat het moderne postbedrijf in belangrijke mate schatplichtig was aan theehandelaren. Zij experimenteerden voor het eerst met uniforme prijzen voor hun product, ongeacht de bestemming van dat product – precies zoals de postzegel waarmee brieven verspreid zouden worden door de gehele Britse Commonwealth. Niet de overheid, maar de markt speelde dus een sleutelrol in de ontwikkeling van het fijnmazige, moderne postsysteem.

Het aardige van dit voorbeeld is dat Coase tot deze slotsom kwam omdat hij veronderstelde dat de markt voor vooruitgang zou zorgen. Hierdoor benaderde hij de geschiedenis van het moderne postbedrijf anders dan bijvoorbeeld sociaalliberale of sociaaldemocratische historici, die van nature meer vertrouwen stellen in processen van staatsvorming. Vanwege hun verschillende startposities, stellen onderzoekers vaak andere vragen en komen zij met andere antwoorden.

Een studie zoals die van Coase laat zien hoe waardevol een wetenschappelijke wereld is waarin onderzoekers vanuit verschillende normatieve achtergronden redeneren. Dit komt de reikwijdte en creativiteit van wetenschap ten goede. Het zou een ernstige verschraving van de wetenschap zijn als we allemaal vanuit dezelfde normatieve invalshoek zouden moeten argumenteren. We zouden dan veel minder nieuwsgierig worden naar de wereld om ons heen.

Bram Mellink

Bram Mellink is historicus en universitair docent Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij onderzoekt het vroege neoliberalisme in Nederland (1945-1975) met bijzondere aandacht voor de vertaling van ideeën naar beleid. Zijn onderzoek maakt deel uit van het NWO-project *Market Makers*, over de geschiedenis van neoliberalisme in Nederland.

Merijn Oudenampsen

Merijn Oudenampsen is socioloog en is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hij onderzoekt de neoliberale beleidsomslag in de Nederlandse politiek in de jaren tachtig. Zijn onderzoek maakt deel uit van het NWO-project *Market Makers*, over de geschiedenis van neoliberalisme in Nederland. Eerder promoveerde hij op het proefschrift *The conservative embrace of progressive values*, over de intellectuele inspiratiebronnen van de Fortuyn-revolte.